

Sterna caspia

(Pall., 1770)

Rybitwa wielkodzioba

Rząd: siewkowe, podrząd: mewowce, rodzina: rybitwy

Status występowania w Polsce

Gatunek regularnie przelotny w całym kraju. Wyjątkowy przypadek gniazdowania stwierdzono na wybrzeżu w roku 1969.

Opis gatunku

Największa z rybitw. Zbliżona rozmiarami do mewy pospolitej. Wymiary: długość ciała 47–54 cm, rozpiętość skrzydeł 130–145 cm, masa ciała samicy 500–640 g, samca 600–700 g. W szacie godowej, noszonej od marca do września, biała z popielatym wierzchem i czarną czapeczką na głowie. Osobniki obserwowane późną jesienią mogą mieć już białe plamki na czarnym wierzchu głowy, charakterystyczne dla szaty zimowej. Czapeczka z tyłu głowy kończy się dłuższymi postrzępionymi piórami, które ptak może lekko stroszyć. Zewnętrzne lotki czarne od spodu, tworzą ciemne zakończenie skrzydeł, z wierzchu tylko nieznacznie ciemniejsze od reszty skrzydła. Charakterystyczny duży dziób (gruby i długi), jaskrawoczerwony, z czarnym paskiem przedkońcowym. Nogi czarne. Młode rybitwy wielkodziobe mają brunatno tuskowany wierzch ciała, czapeczkę płowoczną oraz dziób pomarańczowoczerwony. Samiec i samica są ubarwione jednakowo.

W locie od spodu biała z mocno kontrastującymi czarnymi zakończeniami skrzydeł. Ogon wcięty. Dobrze widoczny duży czerwony dziób. Uderzenia skrzydeł dość powolne i elastyczne. Odzywa się przeciągłym modulowanym chrapliwym głosem.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

W przypadku, gdy niemożliwe jest porównanie wielkości z innymi rybitwami lub mewami, może zostać pomyłona z rybitwą rzeczną *Sterna hirundo* (A193) lub popielatą *Sterna paradisaea* (A194). Rybitwa wielkodzioba jest od nich zdecydowanie większa i masywniejsza. Dziób rybitwy rzecznej i popielatej jest delikatny i cienki, a nogi czerwone, w przeciwieństwie do czarnych nóg rybitwy wielkodziobej.

Biologia

Tryb życia

Gatunek dzienny, towarzyski o każdej porze roku. Chętnie przebywa w stadach z innymi rybitwami i mewami.

Lęgi

Gniazduje pojedynczo lub kolonijnie wraz z innymi rybitwami lub mewami. Tworzy stosunkowo niewielkie kolonie lęgowe liczące zwykle kilkadziesiąt, a maksymalnie do 100–200 par. Gatunek monogamiczny. Dojrzałość do rozrodu uzyskuje dopiero w wieku 3–5 lat. Na lęgowiska przylatuje w kwietniu. Gniazdo umieszczone jest na ziemi, na podłożu piaszczystym, żwirowym, kamienistym lub skalnym. Ma postać dołka, który może być wyscielony wianuszkami materiału roślinnego. W budowie gniazda uczestniczą oba ptaki z pary. Składanie jaj rozpoczyna się około połowy maja. Zniesienie składa się z 1–3 jaj, które są wysiadywane zarówno przez samicę, jak i samca. Po stracie lęg może zostać powtórzony, ale wówczas składa się z mniejszej liczby jaj. Wysiadywanie trwa 20–22 dni. Klucie następuje w ciągu 1–3 dni. Pisklęta są zagniazdownikami. Przez pierwsze kilka dni życia przebywają wyłącznie w gnieździe lub tuż obok, po siedmiu dniach mogą się od niego nieznacznie oddalać. Gdy nie są niepokojone, pozostają w jego pobliżu aż do uzyskania lotności. Opiekę nad potomstwem sprawują obydwój rodzice. Młode rybitwy wielkodziobe uzyskują lotność po 30–35 dniach od wyklucia, ale jeszcze podczas wędrówki i na początku okresu zimowania przebywają stale z rodzicami i są przez nich dokarmiane.

Wędrówki

Migrant dalekodystansowy. Rybitwy wielkodziobe obserwowane w kraju należą do populacji lęgowej w rejonie Bałtyku. W Polsce widywane są zarówno na wybrzeżu, jak i na śródlądziu, a najwięcej stwierdzeń przypada na kwiecień i maj oraz sierpień i wrzesień. Pojedyncze dorosłe osobniki są widywane w Polsce również w sezonie lęgowym w czerwcu–lipcu, ale nie przystępują do lęgów. Wędrówka jesienna jest lepiej widoczna od wiosennej. Zwykle obserwuje się pojedyncze rybitwy wielkodziobe lub grupki do kilku ptaków. W lipcu–sierpniu, tuż po zakończeniu lęgów, ale przed udaniem się na właściwą wędrówkę w kierunku południowymi, spędzają około miesiąca u wybrzeży Bałtyku,

z dala od kolonii lęgowych. We wrześniu większość ptaków zaczyna się stopniowo przesuwać na południe systemem dużych rzek, pokonując nie więcej niż kilkadziesiąt kilometrów dziennie. Niektóre ptaki w tym czasie docierają już do regionu śródziemnomorskiego, podczas gdy wiele jest nadal obserwowanych nad Bałtykiem. Na śródlądziu zatrzymują się nad rzekami, stawami rybnymi, jeziorami i zbiornikami zaporowymi. Wędrują w dzień, pojedynczo, rodzinami lub w niewielkich grupach.

Zimowanie

Rybitwy wielkodziobe przylatują na obszary zimowania w Afryce w październiku i listopadzie, a opuszczają je w marcu. Część młodych ptaków pozostaje tam przez następne lato.

Pokarm

Pokarm stanowią przede wszystkim ryby niewielkich rozmiarów, o niewielkim znaczeniu gospodarczym, zwykle poniżej 15–20 cm długości, rzadko do 30 cm. Wyjątkowo chwyta się bezkręgowce. Rybitwa wielkodzioba żeruje pojedynczo, ale na ryby w ławicach może polować w towarzystwie innych rybitw lub mew. Lata nad wodą z dziobem skierowanym pionowo w dół. Pikuje do wody z wysokości 10–20 m. Czasem odbiera zdobycz mewom lub innym gatunkom rybitw. Połyka rybę w locie bezpośrednio po schwytaniu. Wśród ofiar rybitw wielkodziobych są: płoć, ukleja, okoń, krąp, jazgarz, szczupak, węgorz, łososiołate, śledziowate, flądrowate. Żeruje najaktywniej z rana, w odległości do 10–12 km od kolonii lęgowej. Pisklęta są karmione przez samca i samicę. Pokarm jest przynoszony w dziobie i nie różni się od pokarmu osobników dorosłych. Pisklęta nie przetykają tylko największych ryb o długości powyżej 25 cm.

Występowanie

Siedlisko

W sezonie lęgowym i na zimowiskach związana przede wszystkim z wybrzeżem morskim. Gniazda zakłada na niewielkich piaszczystych, kamienistych lub skalistych wysepkach, lagunach oraz półwyspach, na terenie odkrytym lub porośniętym niską roślinnością. W trakcie wędrówki spotykana w głębi lądu nad dużymi rzekami, jeziorami, zbiornikami zaporowymi i stawami rybnymi.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

- 1110 Piaszczyste ławice podmorskie
- 1130 Ujścia rzek (estuaria)
- 1150 Zalewy i jeziora przy morskie (laguny)
- 1160 Duże płytkie zatoki
- 2110 Inicjalne stadia nadmorskich wydmy białych
- 3270 Zalewane muliste brzegi rzek

Rozmieszczenie geograficzne

Rybitwa wielkodzioba jest gatunkiem kosmopolitycznym. Gniazduje w Europie, Azji, Ameryce Północnej, Afryce oraz Australii, ale wszędzie tworząc izolowane populacje. Nie wyróżniono podgatunków. W Europie istnieją trzy skupiska kolonii: wokół Bałtyku (u wybrzeży Finlandii, Szwecji i Estonii), nad Morzem Czarnym oraz nad Morzem Kaspijskim. Poza zasięgiem zdarzają się efemeryczne lęgi pojedynczych par. W Europie rybitwa wielkodzioba jest obecna podczas wędrówek nad wszystkimi morzami, jak również w głębi kontynentu. Populacja znad Bałtyku wędruje na zimowiska położone u wybrzeży Zat. Gwinejskiej w zachodniej Afryce. Niewielka część ptaków spędza zimę nad Nilem, w Grecji i Tunezji. Rybitwy wielkodziobe znad Morza Czarnego spotykają się na zimowiskach z ptakami znad Bałtyku.

Rozmieszczenie w Polsce

W Polsce wyjątkowo stwierdzono gniazdowanie w roku 1969 na przy morskim jez. Łebsko na Wybrzeżu Środkowym. Podczas wędrówki rybitwa wielkodzioba regularnie widywana jest w całym kraju, choć liczniejsza na wybrzeżu i w dolinie Wisły. Zasadniczo nie tworzy dużych koncentracji przekraczających kilka do kilkunastu osobników. Największe stado obserwowane w Polsce liczyło 130 os. i było widziane przy ujściu Wisły. Na śródlądziu rzadko obserwowano stadka kilkunastu rybitw wielkodziobych.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Status zagrożenia w Europie: (E) gatunek silnie zagrożony wyginięciem

BirdLife International: SPEC 3

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Konwencja Bońska: załącznik II

Porozumienie AEWA

Występowanie na obszarach chronionych

Jednym z najważniejszych miejsc dla rybitwy wielkodziobej na naszym wybrzeżu jest rez. Mewia Łacha przy ujściu Wisły, gdzie odnotowano największe, jak dotąd, stado tego gatunku w kraju, liczące 130 osobników.

Rozwój i stan populacji

Europejska populacja lęgowa liczy 4800–8100 p. Populacja bałtycka skupiona w 25 koloniach liczy do 1500 p. Nad Morzem Czarnym gniazduje około 450 p. oraz 3000–5000 p. w delcie Wołgi nad Morzem Kaspijskim. Pozostałe stanowiska mają charakter efemeryczny. Liczebność

rybitwy wielkodziobej w niemal wszystkich państwach Europy spada. Jest to efekt bardzo późnego uzyskiwania dojrzałości do rozrodu (w wieku 3–5 lat), niskiego sukcesu lęgowego oraz dużej śmiertelności podczas wędrówki i na zimowiskach.

W Polsce kilkadziesiąt lat temu była zdecydowanie rzadziej i mniej licznie obserwowana, ale wzrost liczby obserwacji w kraju ma związek wyłącznie z wykształceniem nowej trasy wędrówki na południe przez kontynent.

Obserwowane w kraju podczas wędrówek stada rybitw wielkodziobych liczą zwykle od kilku do kilkunastu osobników. Wyjątkowo duże koncentracje stwierdzono przy ujściu Wisły – 130 ptaków w kwietniu 1985, a 31 os. w sierpniu 1998, w Policach koło Szczecina – 35 os. w sierpniu 1990 oraz jesienią na śródlądziu: w Przygodzicach pod Ostrowem Wielkopolskim – 12 os. i na Zb. Nyskim – 13 os.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce w okresie wędrówek:

- płoszenie przez ludzi (spacerowiczów) i psy stad ptaków zatrzymujących się podczas wędrówki na odpoczynek.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- zapewnić spokój wędrującym ptakom na terenach większych koncentracji rybitw na wybrzeżu, przez wyłączenie tych obszarów z użytkowania turystycznego i rekreacyjnego w okresie kwiecień–wrzesień. W chwili obecnej propozycja ta dotyczy przede wszystkim obszarów położonych w obrębie Zat. Gdańskiej, chronionych w rezerwach Beka (ujście Redy), Mewia Łacha (ujście Wisły Przekopu), Ptasi Raj (ujście Wisły Śmiałej) oraz niechronionego Ryfu Mew (Zat. Pucka);
- zapewnić spokój wędrującym ptakom na terenach większych koncentracji rybitw na śródlądziu, przede wszystkim wzdłuż Wisły i Sanu, przez wyłączenie tych obszarów z użytkowania turystycznego i rekreacyjnego w okresie kwiecień–wrzesień.

Propozycje badań

Należy zbadać:

- dynamikę wędrówki letniej i jesiennej;
- pochodzenie rybitw wielkodziobych wędrujących przez Polskę;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu ptaków wędrujących przez Polskę.

Monitoring

- coroczne liczenia ptaków w okresie wędrówki, w rejonie ujścia Wisły Przekopu, w okresie lipiec–wrzesień. Metodyka do ustalenia.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
- BEDNORZ J. 1971. Mewa pospolita *Larus canus*, mewa srebrzysta *Larus argentatus* i rybitwa wielkodzioba *Hydroprogne caspia* gnieźdzą się na polskim wybrzeżu. *Not. Orn.*, 12: 67–71.
- BEDNORZ J., KUPCZYK M., KUŹNIAK S., WINIECKI A. 2000. Ptaki Wielkopolski. Monografia faunistyczna. Poznań, 640 s.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- CRAMP S. (red.) 1985. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 4. Terns to Woodpeckers. Oxford, 960 s.
- DYRCZ A., GRABIŃSKI W., STAWARCZYK T., WITKOWSKI J. 1991. Ptaki Śląska. Monografia faunistyczna. Wrocław, 525 s.
- HAGEMEIJER W. J. M., BLAIR M. J. 1997. (red.) The EBCC Atlas of European Breeding Birds. Their distribution and abundance. London, 903 s.
- JONSSON L. 1998. Ptaki Europy i obszaru śródziemnomorskiego. Warszawa, 559 s.
- JÓZEFIK M. 1969. Caspian Tern, *Hydroprogne caspia* Pall. in Poland – the biology of migration period. *Acta orn.*, 11: 381–443.
- OLSEN K. M., LARSSON H. 1995. Terns of Europe and North America. London, 175 s.
- SIKORA A., MEISSNER W., SKAKUJ M. 1994. Rzadkie gatunki ptaków obserwowane nad Zatoką Gdańską w latach 1983–1989. *Not. Orn.*, 35: 207–243.
- SNOW D. W., PERRINS C. M. 1998. The Birds of the Western Palearctic. Concise Edition. Vol. I. Non-Passerines. Oxford, 1008 s.
- TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski. Rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- TUCKER G. M., HEATH M. F. (red.) 1994. Birds in Europe; their conservation status. Conservation Series No. 3. BirdLife International, Cambridge, 600 s.
- WETLANDS INTERNATIONAL. 2002. Waterbird Population Estimates – Third Edition. Wetlands International Global Series No. 12. Wageningen, The Netherlands, 226 s.

Monika Zielińska